

LA DONA, L'ESTAT, L'ISLAM: REPTES DE FUTUR

Leila Ben Salem

Presentació

Marta Poblet

Universitat Autònoma de Barcelona

Molt bon vespre a tothom. És un plaer poder presentar-los la nostra convidada d'avui, la Leila Ben Salem, que ha vingut de Tunis per participar en aquesta sessió del cicle i a qui, des d'ara mateix, aprofito per donar la més cordial benvinguda i agrair la seva presència entre nosaltres aquest vespre. La Leila Ben Salem ens parlarà avui d'un tema que, de ben segur, reprendrem en altres sessions del cicle: la dona, l'estat, l'islam i els reptes de futur. Ella ho farà situant el debat en el context dels països àrabs i musulmans –molts dels quals coneix molt bé perquè és una gran viatgera–, tot i que també farà algunes referències a les societats europees, com ara la francesa, que coneix igualment bé.

I és que l'estatut de la dona als països del món islàmic, malgrat les diferències considerables entre uns i altres, no deixa de suscitar una enorme controvèrsia. En aquests moments, per exemple, al Marroc està pendent de ratificació parlamentària la reforma de la Mudawana, és a dir, del codi de família que regula l'estatut personal de la dona i que la considerava fins ara com una menor sotmesa a la tutela del seu marit. La reforma d'aquest estatut, auspiciada pel rei Mohammed VI, ha estat, de fet, el resultat de llargues lluites i negociacions. Mentre hi ha qui considera la reforma com una gran passa endavant (la nova Mudawana, per exemple, atorga a les dones el dret a una pensió en cas de divorci) hi ha també qui recorda que no aboleix del tot institucions tradicionals com ara la poligàmia (en aquest cas, la reforma només la limita, en la mesura que la primera esposa té el dret d'exigir una clàusula per a estipular un règim monogàmic).

La Leila Ben Salem abordarà els aspectes jurídics i les repercussions socials del dret de família als països àrabs i musulmans des de dues vessants: la de jurista, advocada de família i mediatora (dirigeix un despatx professional a Tunis des de fa dotze anys), però també la d'activista en favor dels drets humans i, en particular, de la protecció a la infància i l'adolescència. En aquest sentit, la feina que desenvolupa la Leila Ben Salem és incansable. Així, ha estat fins fa poc presidenta de l'*Association des Amis de l'Institut National de la Protection de l'Enfance* de Tunísia, organització que dóna suport a infants i adolescents en situació de risc, i és membre, entre d'altres associacions, de *Terre des Hommes*, una federació internacional d'organitzacions nacionals que treballen pels drets dels infants. A més a més, Leila Ben Salem és participant activa en les conferències i els seminaris que la UNICEF organitza periòdicament, tant a Europa com als països àrabs.

Com vostès tindran ocasió de comprovar de seguida, la capacitat de conjugar l'experiència jurídica professional amb l'acció quotidiana en favor de la protecció dels drets, tant en l'àmbit nacional com internacional, dóna a Leila Ben Salem una perspectiva de conjunt que a Europa, sovint, pot passar-nos desapercibuda. Una vegada més, per tant, Leila, *je vous remercie d'avoir accepté notre invitation, et vous avez la parole.*

La dona, l'Estat, l'islam: reptes de futur¹

Leila Ben Salem

Advocada de família, Tunísia

INTRODUCCIÓ

Bona tarda a tothom, i gràcies també als organitzadors del cicle per haver-me convidat a aquesta sessió. Avui els proposo tractar el tema de la dona, l'Estat i l'islam des d'una perspectiva jurídica –potser per deformació professional, ja que sóc advocada–, però també perquè m'agradaria fer una reflexió sobre un tema del qual he anat aprenent de mica en mica al llarg dels meus viatges. El que voldria demostrar avui, per dir-ho d'entrada, és que l'estatut de la dona no pot preservar-se si no existeix un dret modern i estable; un dret fort, diria, si no fos perquè temo males interpretacions.

Ens endinsarem, doncs, en un espai geogràfic determinat: cinquanta quatre països on els creients musulmans són majoria, i dels quals, com de vegades s'oblida a Europa, només vint-i-dos són països àrabs. I parlarem d'una població que s'estima aproximadament al voltant dels cinc cents milions d'individus, ja que hi ha uns mil milions de musulmans al món, dels quals vora el vint per cent són àrabs.

Alguns dels estats dels quals parlarem en primer lloc han optat per una confusió total entre el dret musulmà i el dret positiu, i passen de l'un a l'altre en funció de les seves necessitats. D'altres estats, en segon lloc, fan coexistir ambdós sistemes jurídics de forma més o menys encertada. En tercer lloc, veurem que hi ha d'altres països que han optat per mantenir dos sistemes jurídics diferenciats, creant una jerarquia entre normes jurídiques –islàmiques o de dret positiu– segons quina sigui la política del moment. I, finalment, també parlarem de la resta de països on els musulmans són minoria (principalment a Europa i a Amèrica) i on el dret musulmà pràcticament no hi té cap paper, tot i els esforços d'alguns per imposar-lo a partir de pràctiques comunitàries i comunitaristes.

Cinc cents milions d'individus. Tenen vostès, aquí i avui, la menor idea de la seva vida quotidiana? Com presentar-los avui aquestes reflexions al voltant de tres paraules clau –dona, Estat, islam– amb un impacte tan gran les unes sobre les altres? Com fer-les viure, aquestes paraules, aquests temes que mereixen de ser tractats cadascun per si sol? Posant avui de costat aquests mots, he sentit una invitació a la llibertat de dir. Els proposo de posar-los en una frase que els relligui i, de passada, doni el sentit de la meva con-

1. Traducció del francès de Marta Poblet.

ferència. Es tracta de respondre a la pregunta següent: L'estatut de la dona pot evolucionar en els estats on es predica l'islam?

Per raons de comoditat de la presentació, retindrem la noció d'estat en el seu sentit més lax, és a dir, el d'entitat política constituïda per un territori i per un poder institucionalitzat, titular de la sobirania. L'estat és aquella entitat que personifica jurídicament la nació. Cal dir que aquesta és una noció relativament recent que no sempre ha estat assimilada pels països de cultura islàmica.

En efecte, la noció més coneguda en aquests països és la de nació o *umma*² (*kaw-wem*) i això s'explica pels orígens tribals on es va desenvolupar l'islam polític. L'islam va néixer fa catorze segles i mig al desert del Hijaz, actualment territori de l'Àrabia Saudita, enmig d'una societat de nòmades, i es va desenvolupar al llarg de dotze segles a partir d'un programa polític fonamentat en una ideologia de conquesta. Hem vist créixer la civilització islàmica d'Espanya a Malàisia, passant per l'Àsia Central, on s'ha desenvolupat una cultura islàmica una mica per tot arreu.

Agrupem una mica tot el que acabo d'exposar i retinguem algunes dades fonamentals. Així, podem dir que l'islam és:

- una fe (una religió),
- una política (amb una ideologia),
- una cultura (així, és possible parlar d'art islàmic), una civilització (un art de viure, i els espanyols estan millor situats que ningú per comprendre aquest darrer aspecte).

Darrerament, el tema de l'islam s'ha posat de moda. Sovint, si interrogeu un musulmà sobre els drets de la dona us diu que l'islam ha fet molt per la dona, que ha estat un progrés. Això és exacte. L'islam ha estat un veritable progrés. L'islam va sorgir en una societat dura, però aleshores –segle VII– ho era a tot arreu, i l'estatut de la dona no era gens envejable enlloc. Per a les tribus preislàmiques beduïnes, la dona formava part dels mobles: es cedia com si fos un objecte, es transmetia per herència, hom s'hi casava de manera provisional i se la podia refusar com si fos un animal. És un període que coneix l'horror absolut, inclòs l'assassinat de nenes no desitjades. En aquest sentit, doncs, a l'actiu de l'islam cal posar-hi la institucionalització de drets de la dona. Això és incontestable.

Però l'islam també va fer una altra cosa important: va estrènyer l'espai on s'ha-vien de desenvolupar els drets creant una doble distensió: la tribu és un espai de dret i la dona veu el desenvolupament d'aquests drets al si de la família. També sentireu veus que diuen que l'islam ha millorat l'estatut de la família perquè consagra la cèl·lula familiar

2. Comunitat de creients.

com a realitat natural que fonamenta tota agrupació social. Tota una revolució, efectivament, si tenim en compte que prèviament s'havia considerat la tribu com a fonament de la societat. Aquestes mateixes persones afegiran que la família és l'únic lloc d'emancipació de la dona.

En aquest sentit, la religió islàmica posa fi a les abjeccions del període preislàmic. Els *hadiths* del profeta criden l'atenció sobre la situació de la dona i li reconeixen drets civils i jurídics, així com el dret d'accedir a l'educació. Però, i després? Podem dir que l'islam ha fet de la dona una ciutadana? L'estat s'ha constituït en garant de la independència de la dona i dels seus drets? La situació de la dona com a ciutadana ha evolucionat poc, i hom s'ha vist obligat a constatar que l'ordre familiar no és l'espai ideal de reivindicació. L'emergència de les dones a la ciutat, a l'espai públic, és sempre la de l'estranger que entra a la ciutat.

L'AMBIGÜITAT DEL DRET POSITIU MODERN EN RELACIÓ AMB LA DONA, EN NOM DE L'ISLAM

A. La cohabitació del dret

Moltes societats han fonamentat el seu sistema jurídic a partir del reconeixement d'uns drets naturals inherents a l'home: Sòcrates en el pensament grec, Ciceró en el romà, o Sant Tomàs d'Aquino en el pensament cristià, per posar alguns exemples. Molt més tard, amb la Revolució Francesa, el moviment del dret natural esdevindrà laic. Ara, però, ens bastarà retenir que aquestes doctrines consideren que, per damunt del dret, hi ha lleis no escrites, establertes per Déu o bé per la mateixa natura de les coses (el que s'anomena dret natural) i que, en conseqüència, cap legislador humà no pot abolir. I això perquè són lleis universals, eternes i immutables.

Al costat d'aquest dret natural, es va desenvolupar el que anomenem dret positiu. Per dret positiu entenem el conjunt de regles jurídiques en vigor, sancionades per un estat en un país i en un temps determinats. Les regles del dret positiu, doncs, tenen un caràcter permanent, general i obligatori, i no es relacionen amb cap dret superior. La llei s'imposa només perquè és llei, i forma part d'un sistema jeràrquic de normes.

Què és el dret musulmà? De manera molt sumària: el sistema jurídic del dret musulmà és un corpus de regles que tracten problemes de la societat i que resulta d'aplicació als musulmans. Sense entrar en qüestions tècniques de naturalesa jurídica, pot considerar-se que el dret musulmà combina, d'una part, elements de dret natural (les regles de l'Alcorà i de la Sunna, com veurem) i, de l'altra, elements de dret positiu derivats d'un consens nacional (el *kyas* i l'*ijmaa*).

Això ens porta, és clar, a enumerar el tipus i la naturalesa de les fonts d'aquest dret, que són:

1. L'Alcorà, la font més important i indiscutible, que s'aplica al conjunt de la humanitat.
2. La Sunna, o conjunt de regles que s'adeqüen a la conducta del profeta, de la qual es dedueixen regles de naturalesa jurídica.
3. El *Kyas*, o mètode per deduir una regla jurídica no prevista a partir d'una regla que prové de les dues fonts anteriors (el que en dret es coneix com a raonament per analogia i raonament *a contrario*).
4. L'*Ijmaa*, o els acords dels ulemes per dictar una regla de dret (el verb *ijmaa* vol dir «reunir-se»). Aquest és un autèntic mecanisme de creació de dret, d'invenció de regles que no existeixen. El problema més evident d'aquesta font deriva del fet que en aquesta creació no hi ha consens, ja que tampoc no hi ha un criteri d'autoritat o de jerarquia entre els ulemes.³

Actualment, podem dir que el dret positiu està en fallida en la societat islàmica. Al segle x hi va haver una tendència molt important per desenvolupar un dret positiu. Tot i que la civilització islàmica ha conegut corrents polítics i escoles jurídiques molt diferents al llarg del temps, m'agradaria destacar aquí una escola particularment moderna que va fer progressar el dret en el món islàmic. Aquesta va ser l'escola dels mutazilites, filòsofs laics que van fer de la raó el criteri mateix de creació de la llei i van posar aquesta per damunt de tot. Per parlar amb un llenguatge modern: els mutazilites varen ser uns segregacionistes, gent que es va segregar d'un grup per tal de crear quelcom més adaptat a la vida moderna. Un esdeveniment cabdal, no obstant, va posar fi a tota aquesta progressió i desenvolupament del dret musulmà: la caiguda de Bagdad després de la invasió dels tàrtars, aleshores habitants de l'Àsia Menor. El debat de les idees i les innovacions no es van reprendre fins al final del segle XIX o inicis del XX.

A finals del segle XIX es produeix una ruptura que coincideix amb la fi de tot aquest període d'hivernació. En aquesta època emergeix de nou el debat d'idees que es coneix amb el nom de *Nahdha*, el despertar. El debat l'alimenten intel·lectuals reformistes en àmbits molt diversos, particularment en l'àmbit del dret. No és un despertar, contràriament al que sovint es pensa a Europa, esperonat per la colonització, sinó –si em permeten reprendre el tema– pels viatges i els contactes que permeten l'Orient conèixer l'Occident i a l'Occident conèixer l'Orient. Els recomano una lectura dels grans viatgers i de ben segur que els sorprendrà enormement com ens coneixíem ja aleshores sense acceptar-nos. Al mateix segle XIX, hi va haver un patxà egipci que va començar a constatar que Europa es desenvolupava a tota velocitat i va decidir enviar el que avui anome-

3. En un sentit més ampli, *ijmaa* es el terme emprat per denotar l'acceptació universal, per tots els musulmans, dels dogmes fonamentals de la fe. Per tant, no és un criteri d'autoritat, sinó simplement l'expressió col·lectiva d'una convicció religiosa comuna. Vegeu COULSON, N. J. 1998 [1964]. *Historia del derecho islámico*. Barcelona: Edicions Bellaterra. (N. dels eds.).

naríem espies. Així, va enviar alguns funcionaris del seu estat per tal que anessin a veure què feia que Europa es desenvolupés tan de pressa. Voldria citar aquí un home eminent, poc conegut fins i tot al món àrab: Rifaa al-Tahtawi. Potser encara és dels més coneguts pels europeus, perquè Guy Sorman, un autor francès, un investigador, ha dedicat no fa gaire un llibre al seu pensament filosòfic.⁴ Rifaa al-Tahtawi era un d'aquests funcionaris de l'estat egipci a qui el patxà va enviar a Europa perquè mirés de descobrir els secrets de la superioritat tècnica i científica d'Occident. Tahtawi va viure cinc anys a París, i va retornar amb una idea extraordinària: la de l'emancipació de la dona i l'obligació d'institucionalitzar l'ensenyament per a les nenes i els nens. És per això que el món àrab i el món musulmà en general l'han ignorat. Jo he estudiat en una escola tunisiana i no el vaig sentir anomenar fins als estudis superiors. Podria citar molts altres autors i intel·lectuals... I, entre els temes que es comencen a debatre, la qüestió dels drets de la dona. De fet, per a elles res no havia canviat. Ben al contrari, es mantenia la pressió social d'usos i costums que havien fet de la dona la presonera de tots els temps. I, avui podem dir-ho, amb la complicitat de l'estat.

Després ja ve la colonització, però de tot aquest moviment se'n deriven conseqüències. Alguns països àrabs i no àrabs (si hi incloem Turquia) adopten ja sigui el dret romà, ja sigui el *common law*. Així, Turquia adopta l'any 1924 el codi civil suís, tot i el risc de fer taula rasa del seu passat. El programa modernitzador, com és sabut, es desenvolupa sota el liderat laic d'Attaturk. Egipte adopta un codi civil inspirat en el dret francès l'any 1948; Síria fa el mateix l'any 1949 i Tunísia l'any 1956, i Marroc i Algèria segueixen el mateix camí. En canvi, l'Iraq de l'any 1951 i Jordània optaran pel sistema del *common law*. Líbia ho farà l'any 1961 i Kuwait el 1963.

No voldria pas fer una enumeració exhaustiva, però sí fer notar que d'altres països musulmans varen quedar perfectament exclosos d'aquest moviment. Em refereixo a Aràbia Saudita, Sudan, Iran o Afganistan, que opten pel dret musulmà clàssic, amb pràctiques medievals que inclouen els càstigs físics i els processos expeditius (sense defensa jurídica ni procediment contradictori).

Durant un cert període, tots aquest països visqueren la coexistència de diversos sistemes jurídics i la cohabitació de diversos sistemes judicials. De fet, el Líban segueix en aquesta situació, ja que hi conviuen, o millor diria que s'enfronten, fins a divuit sistemes jurídics diferents.

Però, i mentrestant? Es desenvolupa al llarg d'aquest període el debat sobre els drets de les dones? El debat d'idees que es produeix a l'època, en qualsevol cas, no aporta la pau social. De desenvolupament es pot dir que no n'hi ha. I d'aquí ve la confrontació del dret que desenvoluparé tot seguit. Com tampoc no s'hauria de permetre la superposició de sistemes jurídics incompatibles. Doncs bé, és precisament a aquest fenomen

4. SORMAN, G. 2003. *Les enfants de Rifaa: musulmans et modernes*. París: Fayard.

al que s'exposa avui el món occidental, volent obrir debats allà on no hi ha lloc per a aquests debats. Segons el meu parer, no és desitjable discutir la legitimitat d'una llei compatible amb la societat per causa d'una minoria que expressa un malestar per la seva exclusió.

B. La confrontació del dret

1. La interferència dret públic / dret privat

El moviment d'alliberament de la dona va veure la llum de manera si fa no fa simultània a Egipte i Tunísia. Inicialment va ser un debat encetat pel homes formats a les escoles coràniques d'Al Azhar i de la Zitouna.⁵ Són ells, intel·lectuals progressistes, els qui primer defensaran els drets de les dones.

Cal remarcar que al costat d'aquest desenvolupament del debat sobre el drets de la dona, reprès per les mateixes dones a partir de 1920, també es desenvolupa l'integritat en aquests països. No oblidem que el moviment dels Germans Musulmans sorgeix entre 1925-1927, en el mateix moment que Taraj Hadet, un jurista de la Zitouna a Tunísia escrivia *Notre femme dans la loi et la société* (1930). Aquest home, gran defensor dels drets de la dona, va haver de viure al marge de la societat, ja que, des de l'aparició del seu llibre, no va poder sortir més de casa.

Mentre els països islàmics optaven per un dret d'inspiració occidental, moviments de caire conservador desenvolupaven un programa de lluita per fer front a aquesta actitud. I és així com avui, atrapats per la història, som testimonis de la força del retorn del dret islàmic i del dret de la shari'a. Després d'haver optat per un dret progressista, Algèria fa un viratge de cent vuitanta graus i experimenta el retorn del dret de la shari'a. Des de l'any 1984, la dona ja no pot viatjar sense l'autorització del seu marit. El dret regula l'al·letament, la poligàmia, el repudi (en cas de repudi, el marit es queda amb el domicili conjugal) i la prohibició del matrimoni mixt.

Però el retorn del dret islàmic codificat i la reintroducció de la shari'a es produeix també en d'altres països: Egipte (1972), Sudan (1983), Paquistán (1985), Indonèsia (1990), Kuwait (1992), Emirats Àrabs (1992), Yemen (1992) o Nigèria (1999). No voldria abassegar-los amb massa cronologies ni detalls, ja que prefereixo que conservem les energies per a més endavant, però sí subratllar que Nigèria, com veiem, veu retornar a la shari'a l'any 1999, és a dir, pràcticament ahir. I és molt greu això que estem vivint.

5. Al Azhar a Egipte, Al Zitouna a Tunísia o Al Qaraiwan al Marroc són exemples paradigmàtics d'institucions educatives vinculades a grans mesquites amb una existència de més de deu segles. La Zitouna de Tunísia, mesquita i universitat, adquirí un rol molt destacat en la formació de les elits burgeses i urbanes de Tunísia, tant autòctones (beldís) com turques. Vegeu VERMEREN, P. 2004. *Maghreb: La démocratie impossible?* París: Fayard. (N. dels eds.).

A l'Àrabia Saudita les dones us diuen sempre: «només posseeixo dues coses: el meu vel i la meva tomba». Ni allà ni a Kuwait tenen dret a vot, ni se les permet conduir. A Bahrain i a Qatar tenen més sort i poden votar... des de l'any 2002.

Certament, països com Turquia o Tunísia han optat per un dret modern. Turquia opta per un dret veritablement laic, inscrit fora de l'àmbit del dret musulmà (per exemple, refunda tot el seu dret de successions), mentre que Tunísia opta per un dret progressista que, això sí, resta vinculat amb els valors del dret musulmà. Tots els altres països, en canvi, apliquen la regla islàmica, en contradicció total amb els tractats i les convencions internacionals. Si bé els estats garanteixen millor o pitjor els drets cívics, polítics, econòmics i socials de llurs ciutadanes, la situació és molt més alarmant pel que fa al dret de família i al dret penal, on alguns països apliquen legislacions abusives, repressives i bàrbares.

Ara diré una cosa molt greu, però han de saber que és a l'alçada del que estem vivint: ser dona al nostre país, als nostres països, és estar jurídicament dominat. Si es tracta de donar testimoni en un judici, calen dues dones per a cada home. Ésser dona és ésser políticament inexistent, i poques dones tenen dret a ser escollides. Ser dona es ser majoritàriament analfabeta. La dona és colonitzada des de l'interior, velada o despullada, comprada, repudiada i embarassada a voluntat (les dones ni tan sols poden influir en la política de natalitat que les afecta). No és difícil, per tant, habituar-se a l'obediència i a l'autocensura, a allò políticament correcte.

Què viuen les dones musulmanes en la seva vida quotidiana? Avui, al món musulmà, la dona pateix la tutela de l'home, i l'aberració del sistema és tal que aquest home pot tractar-se un dia del propi fill, és a dir, la dona és condemnada a la inversió dels rols al si mateix de la família. En alguns països es reconeix el matrimoni temporal, el matrimoni per plaer, i es tanquen els ulls davant pràctiques bàrbares com el crim d'honor. Les dones jordanes han assolit, en aquest sentit, una petita victòria, ja que poden demandar l'home que és a l'origen d'un crim d'honor. I l'estat, finalment, també ha organitzat la discriminació en el dret de successions, relegant la dona en les principals qüestions de l'herència.

En quin àmbit és més flagrant la manca de respecte a les dones? Doncs en el del dret internacional. En aquest sentit, hi ha tres dates fonamentals per a la dona. L'any 1948, l'Organització de Nacions Unides adopta la Declaració Universal dels Drets Humans; l'any 1976, el Pacte Internacional relatiu als Drets Civils i Polítics; l'any 1979, la Convenció de Nacions Unides sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació de la dona. Atesa la solemnitat i la significació que hom atorga als tractats internacionals, les organitzacions que els adopten esperen dels estats contractants que respectin els acords signats. Si bé els estats han de garantir l'aplicació d'aquestes convencions internacionals, el fet és que no s'estan aplicant per a les dones. Si això és així, no hi ha pròpiament una universalització dels drets ni de les competències internacionals. És possible parlar d'un dret universalment reconegut, un dret que representa l'opinió de la majoria dels estats membres del concert de nacions, quan alguns dels països signataris no el

respecten? Evidentment, la signatura i l'adhesió als pactes permet aquests països de mostrar una imatge positiva envers l'exterior. Però, de fet, i mitjançant el mecanisme de reserves, o directament mitjançant el sistema de no respecte (l'estat va més enllà i declara la no aplicació d'una convenció), el que fan aquests països és mostrar el seu suport al dret musulmà i el seu menyspreu a les convencions internacionals de les quals són signataris. Quan una comunitat no és una comunitat de convicció sinó de condicionament, el que fa és suprimir l'individu.

De la mateixa manera, la llei ja no és una llibertat. La llei és el fet políticament correcte, és l'obediència. En àrab se'n diu *ta'a*, la capacitat d'acceptar. Cada estat àrab, cada estat musulmà està construït sobre un teixit de drets contradictoris. La fragilitat del reconeixement dels drets de la dona està en evolució constant: es manipulen els textos i es donen interpretacions restrictives als principis. I la societat internacional ho sap. Els instruments internacionals específics relatius als drets de la dona han de pensar-se per poder ser configurats i desplegats en l'ordre jurídic intern dels estats, i aquest no és el cas avui. I així, moltes convencions perden tota la seva potencialitat quan l'estat adopta un cert nombre de reserves relatives a l'eliminació de totes les formes de discriminació envers la dona i les relatives als drets dels infants, és a dir, tot allò que fa referència a l'estatus de la dona dins la família i a la seva responsabilitat en aquest àmbit. Per exemple, la reserva feta a l'article 16 de la Convenció de Nacions Unides sobre l'eliminació de totes les formes de discriminació de la dona, atorga els mateixos drets i responsabilitats a la dona, però als països musulmans la dona només té un estatus a partir del moment en què es casa. I el seu estatus canvia també si es divorcia. Malauradament, doncs, el dret internacional queda estroncat quan se'n refusen les normes en nom de particularismes culturals, religiosos o regionals. I d'aquí la confrontació entre el que és universal i el que és específic. És possible la conciliació? Caldria, com he dit, trobar un sistema per tal que els signataris de les convencions aportessin les proves de la ratificació i la integració dels textos internacionals dins els sistemes jurídics interns.

QUIN FUTUR PER A LA CONDICIÓN DE LA DONA?

A. L'estat de la qüestió a les societats islàmiques

Mirem de completar el quadre per tenir una visió de conjunt i comprendre què hi ha en el dret musulmà.

1. El contingut del dret: llibertat interior, presó exterior

Què esperem del dret? En primer lloc, esperem que sigui un factor d'alliberament. També esperem que sigui un ideal de justícia. I, finalment, que preservi un equilibri entre els ciutadans. De vegades, en l'exercici de la meua professió, m'he sentit inter-

pel·lada per diversos testimonis de dona, de manera que ja fa uns anys vaig decidir d'anar a veure quina era la situació en d'altres països del món islàmic. Vaig quedar molt sorpresa.

El primer sentiment que vaig tenir va ser el de no ser al meu lloc, i aquest malestar m'ha perseguit sempre al llarg dels meus viatges. Vaig constatar de seguida en tots aquests països que la dona no tenia lloc al carrer, a l'espai públic, cosa que no m'havia passat mai a Tunísia. No he estat mai a Aràbia Saudita, ja que rebutjo cobrir-me amb el *hijab*, però sí que he estat a Kuwait, un país que no gaudeix d'una reputació liberal, precisament. M'he passejat pels carrerons dels mercats, com qualsevol turista podria fer, i he vist una animositat extraordinària en la mirada dels homes, que semblen dir-se: si aquesta dona és aquí és que s'ha perdut, per tant, cal que retrobi el seu camí i surti d'aquest lloc, ja que aquest no és un lloc per a les dones. A Kuwait, a Bahrein, als Emirats Àrabs, a l'Iran, vaig deduir una cosa de tots aquests viatges: a les societats de tradició musulmana les relacions entre els homes i les dones —el nucli de totes les civilitzacions— són sistemes d'aliances. No hi ha cap relació d'amor ni d'amistat. Les relacions home-dona només existeixen en la intimitat de la llar. En conseqüència, la dona es veu privada de l'espai públic, és a dir, de l'escena social, i només li resta l'esfera privada, de la intimitat, de la casa. Però això tampoc no vol dir que es tracti d'un espai de llibertat, perquè no és necessàriament mestressa de casa seva (no oblidin la poligàmia, que l'obliga a compartir aquest espai amb d'altres dones, en una altra relació de forces que s'ha d'establir). No els parlo d'història, els parlo d'avui.

Quin interès té el dret quan ja no protegeix l'individu? Es pot confiar en un estat que cedeix a les pressions d'un grup en detriment d'un altre? No hem vist el retorn de la shari'a en un cert nombre de països amb la complicitat de les autoritats?

Crec que hom expressa la seva fe en relació amb un malestar ambiental, i la trampa es reforça quan hi ha un lliscament de l'islam religió a l'islam polític i ningú no es pren la molèstia de dissociar-los. I penso que hem de poder dissociar entre l'islam religió, on m'hi reconec de bon grat, i l'islam polític, que trobo completament desfasat. Nosaltres hem caigut en el parany i arrosseguem Occident en la nostra caiguda. Només cal venir a Europa i llegir els titulars dels diaris, escoltar les vostres ràdios o veure les vostres televisions.

Per tant, l'estatus de la dona dins la família és incomplet, excepte potser en el cas de Turquia o de Tunísia, del qual voldria presentar-los les línies mestres. En aquest sentit, cal citar el Codi de l'Estatut Personal de 13 març de 1956, fruit de la voluntat dels governants per estendre les llibertats. D'entre els avenços del Codi tunisià cal destacar:

- L'abolició de la poligàmia i la instauració de la monogàmia com a regla d'ordre públic. Tota infracció de la regla se sanciona penalment.
- La supressió del repudi i la instauració del divorci judicial, amb compareixença personal i intervenció del jutge de família en totes les etapes del procediment judicial.

- La fixació de l'edat mínima de matrimoni als 18 anys.
- La prohibició de matrimoni de noies impúbbers.
- La supressió del dret de *jabr* (dret del pare a comprometre la seva filla en matrimoni).
- L'obligació del consentiment dels esposos.

Certament, en aquest esquema el marit segueix essent el cap de família, però la dona juga un paper en la gestió dels assumptes familiars: a banda del dret de gestionar els seus propis béns, té el dret d'administrar els dels seus fills, ja que el Codi opera una fixació jurídica dels lligams jurídics entre la mare i el fill. En cas de dissolució del matrimoni, la guarda i custòdia s'atorga a un dels dos cònjuges segons l'interès superior de l'infant, però si correspon a la dona pot quedar-se amb el domicili familiar.

El dret de família a Tunísia és un cas veritablement únic al món àrab. És un dret homogèniament progressista que ha evolucionat, des de 1956, des de la defensa dels drets de la dona a la dels drets del menor, que esdevé el centre de la família. Encara que no pot heretar amb els mateixos drets que té l'home, té una protecció real. A més a més, i això constitueix un veritable atac a la regla del dret islàmic de successions, a Tunísia la filla única pot ser hereva universal dels seus pares i no només de la meitat dels seus béns, com acostuma a passar als altres països.

El Codi de l'Estatut Personal, en aquest sentit, és una veritable defensa. Des de l'any 2001, a més, una llei sobre el règim patrimonial del matrimoni reconeix un dret de la comunitat reduïda als béns ganancials: la dona casada que no ha treballat fora de casa pot demanar comptes en el moment del divorci sobre els béns adquirits durant el matrimoni. En canvi, el dret musulmà ignora la comunitat, ja que es basa en la separació de béns absoluta dels cònjuges. Per tant, si bé Tunísia té un dret de família veritablement progressista, excepcional en relació amb els països musulmans, el dret de successions continua essent d'arrel islàmica.

L'any 2001 vaig assistir al Congrés d'Advocats Àrabs, on es crearen diverses comissions: comissió de la defensa, comissió dels drets de la dona, etc. Vaig ser present en aquesta darrera, una mica per casualitat, i mentre una advocada tunisiana presentava el Codi de l'Estatut Personal que les egípcies, les libaneses i les algerianes tant ens envegen, una representant iraquiana s'alçà dient que estàvem fent una demostració obscena, que érem unes descregudes i que per acceptar allunyar-nos del dret musulmà havíem esdevingut franceses. Si els explico aquest fet, que em deixà aclaparada, és perquè mostra molt gràficament la distància enorme que hi ha entre nosaltres els musulmans i com de difícil resulta acostar punts de vista.

A Tunísia, les dones tenen drets que sovint no es reconeixen en d'altres països. Pel que fa a la nacionalitat, poden transmetre-la als seus fills. També tenen dret a viatjar lliurement, i de fer-ho amb els seus fills, tot i que correspongui al pare el dret de demanar el passaport. Quant a drets polítics, tenen dret de vot des de les eleccions municipals de 1957 i poden ser escollides (un dret a consolidar, ja que en realitat estan clarament

infrarepresentades: el 6% dels diputats i el 16,5% dels regidors municipals). Igualment, les dones gaudeixen del dret a participar en la vida associativa. L'educació és obligatòria fins als setze anys. I pel que fa al dret del treball, el principi de no discriminació i altres drets reconeguts en l'àmbit internacional (treballs difícils, prohibició de certs treballs nocturns, drets sindicals, etc.) operen com a garantia, amb alguns drets específics reconeguts a la dona (per exemple, l'alletament).

Malgrat tots aquests avenços notables, haig de constatar, malauradament, l'absència de progrés. Ja hem dit que l'islam aporta millores a l'estatut de la dona, però què succeeix després? Gairebé res. Es parla de millora de les condicions de la dona perquè amb la separació de béns pot gestionar el seu patrimoni. Fals. També es diu que les dones mantenen el seu nom de casades. De fet, no el perden mai, ja que la filiació és paterna. La relació amb la dona es cobreix de pudor, i l'educació impedeix d'invocar el parentiu femení: si un nen veu passar la seva mare al carrer dirà públicament al seu amic: «la meva casa passa». Hom no s'adreça mai a una dona en veu alta, i si es fa, serà anomenant-la amb un nom masculí o un cognom.

Les musulmanes van viure durant segles en la ignorància d'una vida reclosa de regressió mental. Avui vivim en el cinisme orquestrat de la mentida, magistralment dirigit pels professionals de la desinformació. I crec que la frustració sexual és una de les claus de la violència integrista i una de les claus de la relació home-dona en les nostres societats musulmanes. Tot és inhibició i hipocresia envers les dones, i la simple mirada entre un home i una dona que no es coneixen pot comportar autèntics drames.

I el punt en comú de tots aquests estats és que són còmplices en nom de l'islam de la privació de les llibertats més elementals i anodines, com ara la llibertat de conduir. Avui en dia moltes dones no tenen el dret de conduir: imagineu que viviu en una societat, aneu a l'escola i els pares us permeten, per un determinat motiu –normalment gràcies a la força de persuasió de la mare–, anar a estudiar al Canadà o als Estats Units. I després torneu al vostre país i sou com un objecte: ja no conduïu, ja no sortiu, ja no treballeu... i si treballeu us caldrà rebre l'autorització de l'home, evidentment per treballar en l'àmbit que us està prèviament destinat: l'ensenyament, l'educació, és a dir, sempre dins del marc de la relació dona-nen, dona-dona. Avui en dia és més senzill tenir una nacionalitat europea que la d'un país àrab o islàmic dels pares. Un exemple senzill: una dona kuwaití no pot transmetre la nacionalitat al seu fill. I si, per atzar de la vida, es casa amb un palestí, el fill serà apàtrida. Un atemptat més a les convencions internacionals.

La condició de la dona en el món musulmà ha empitjorat molt. El retorn a la shari'a, per descomptat, ha rigidificat les nostres societats. Les irrealitats inherents a les societats sotmeses a la shari'a són tan profundes i rígides com les de les castes a l'Índia. Els homes tenen autoritat sobre les dones en virtut de la preferència de Déu. Em pregunto quin és el valor de les societats que es construeixen sobre l'enfrontament, perquè potser, en realitat, no hauria de parlar amb aquest llenguatge de Tunísia, i potser hauria de dir que al meu país, des del moment en què hi visc i treballo com a advocada, em sento com a Europa. I, tanmateix, hi ha un malestar, el malestar d'haver esdevingut una coar-

tada política. Se serveixen de nosaltres per dir: «mireu, la dona tunisiana és independent, treballa, es reconeix en el seu lloc dins la societat». Però, on es reconeix tot el progrés que hem anat conquerint amb la força dels nostres punys? Aquesta coartada política anul·la tot progrés i esdevé una forma de xantatge.

I, encara pitjor, és normal deixar-se tancar en una ideologia política? I les dones que entren en política en països com els nostres i que accepten deixar-se tancar dins d'aquesta ideologia per recuperar una mica de poder, defensen veritablement la causa de les dones? I, tanmateix, són allà. Però el pitjor de tot, em sembla, és el cas d'aquelles dones que accepten disminuir-se per merèixer el reconeixement del seu senyor o assolir un estatus i una promoció socials. Aquestes dones ja no són ni filles, ni mares, ni esposes. Em ve al cap, tot parlant d'això, el cas d'una cantant que potser coneixen, Oumkalsum, molt coneguda al món àrab. Com a cantant, m'haig d'inclinar davant d'ella: els seus poemes, els seus cants i les seves melodies són fabuloses, però, què va fer aquesta dona? Donava cita tots els dijous al vespre, a la ràdio, a milions de musulmans, d'àrabs (no vull dir musulmans perquè sovint oblidem que hi ha àrabs cristians, coptes, jueus, etc.). Una dona que va cantar davant del rei Faruk, i a la caiguda de Faruk va cantar davant de Nasser, i a la mort de Nasser davant de Sadat. Doncs bé, a aquesta dona, com a tantes altres (només la cito a ella perquè és la més coneguda), no se li va acudir en cap moment d'adoptar o de defensar la causa de les dones: en tot moment es va comportar com un objecte, i en realitat no representava ningú, sinó a ella mateixa.

B. Reflexió sobre l'Informe de Desenvolupament Humà al Món Àrab del PNUD de 2002⁶

Voldria anar conclouent aquesta exposició compartint amb vostès una reflexió. Aquesta reflexió es conté a l'Informe de Desenvolupament Humà al Món Àrab del PNUD de 2002, realitzat a petició de Nacions Unides, i que presenta als països del món àrab una sèrie de dades significatives per als musulmans. El subtítol de l'informe –«Crear oportunitats per a les generacions futures»– és una mostra de l'esperit de neutralitat i objectivitat dels qui encarregaren el treball. Però també he de dir que em va afligir molt llegir-lo. En primer lloc, perquè l'informe ha passat gairebé desapercebut i els mitjans de comunicació hi han passat gairebé de puntetes. També és cert que el contin-

6. El Programa de Nacions Unides per al Desenvolupament (PNUD-UNDP) va publicar l'any 2002 el primer Informe sobre Desenvolupament Humà al Món Àrab. L'informe presenta el que considera «tres obstacles cardinals» per al desenvolupament humà de la regió: restriccions creixents a la llibertat, als drets de les dones i al coneixement al llarg de la regió. Un any després, el mateix PNUD presentava un segon informe (Arab Human Development Report 2003) on s'incideix especialment en la construcció d'una societat del coneixement.

gut va suscitar un debat acompanyat de polèmica, especialment a partir d'una emissió televisada els dimarts a la nit a la cadena Al Jazira, anomenada algun cosa així –tradueixo– com «L'esperit contradictori» i presentada per un periodista força conegut: Fayçal Kacem. En Kacem sol convidar dos protagonistes d'opinions completament oposades i la cosa acaba, no diria que en un bany de sang, però Déu n'hi do com se les tenen (i cal dir que el món àrab no està acostumat a la polèmica). No és estrany que, de vegades, durant mitja hora no s'entengui res del que diuen els convidats, ja que tots criden i això que només són dos. Bé, arran d'aquest informe es va plantejar una qüestió a l'audiència (com se sol fer en aquest programa): què pensem de la colonització, favorable o desfavorable? Els asseguro i no els menteixo que l'any passat el 73% de les respostes foren favorables. Aquí tenim un vot majoritari que diu que els governs dels nostres estats són incapaços de desenvolupar un projecte de governança i que cal tornar a la colonització per tornar a posar ordre. I tot això passa desapercebut.

Els autors de l'informe fan esment d'una observació preliminar important: la dificultat de trobar estadístiques fiables i informació amb el grau de detall necessari per dur a terme un estudi exhaustiu del desenvolupament humà a la regió. Com es pot deduir fàcilment, aquest no és un inconvenient menor.

- A l'apartat de «Salut i habitatge» pot llegir-se que el nivell de natalitat del món àrab és el més elevat del món. En cinquanta anys la població del món àrab s'ha doblat. Ni el control de natalitat ni els programes de política demogràfica han impedit aquest creixement espectacular.
- En l'àmbit de la sanitat ens trobem amb disparitats similars a les d'altres àrees del món, en funció de la riquesa dels països. Evidentment, la despesa sanitària a l'Àrabia Saudita o a Mauritània no és forçosament la mateixa. Però, en canvi, tots tenen una cosa en comú: poca prevenció. Des de fa molt temps, als països àrabs us diuen «no, nosaltres no tenim SIDA, no tenim vicis i, per tant, no tenim SIDA». Però les xifres són damunt la taula.
- A la rúbrica de «Problemes socials i dret al treball» cal tenir present la dada segons la qual el producte interior brut (PIB) del conjunt dels països àrabs, de mitjana, és inferior al d'Espanya. Els vint-i-dos països àrabs tenen una taxa d'atur mitjana del 10%, però en alguns països es reconeix que la xifra arriba fins al 25%. Hi ha, però, un sistema de subvenció i una cadena de solidaritat enorme que oculten el veritable malestar.
- En l'àmbit d'«Educació i dret d'accés a l'escola», hi ha hagut, indubtablement, uns avenços molt notables als països àrabs, però cal dir que essencialment quantitativus i no tant qualitativus. D'altra banda, la disparitat entre noies i nois pel que fa a taxes d'escolarització no desapareix. A més, el món àrab viu una desvinculació evident entre els continguts que s'aprenen a l'escola i el que els nois trobaran al món laboral posteriorment. D'aquí ve l'èxode de cervells enorme que patim: els joves investigadors abandonen els seus països

perquè, davant la manca de mitjans i de projectes de recerca, prefereixen emigrar.

- Finalment, a l'apartat «Democràcia i dret de vot», l'informe parteix d'una constatació que passo a citar a la lletra: «Hi ha una relació estreta entre, d'una banda, la naturalesa i la qualitat de la governança d'un país i, d'altra, l'èxit o el fracàs dels esforços que aquest esmerça per promoure el desenvolupament humà, suposant que aquests esforços siguin desplecats». És a dir, és un fet que és al món àrab on els ciutadans són menys sol·licitats, i això té repercussions innegables pel que fa a la qualitat de vida i a la desmobilització. Som una societat de desmobilitzats. No llegim els diaris perquè abans d'obrir-los ja sabem el que hi trobarem. No seguim la televisió local: les nostres antenes parabòliques estan permanentment orientades a Europa perquè no tenim informació. Avui mateix, una advocada tunisiana compleix cinquanta-sis dies de vaga de fam i ens n'assabentem per les cadenes europees (i això que viu a tres quilòmetres de casa meva). Se segueix rendint culte al pensament únic, i la incapacitat d'acceptar la divergència d'opinions continua fent-se palesa.

No sé si han tingut ocasió de fer *zapping* darrerament per cadenes àrabs de televisió. L'any passat vam poder veure en una cadena com el príncep hereu d'Aràbia Saudita i el president de Líbia es barallaven com a nens en la sessió d'obertura d'una reunió de la Lliga Àrab. Tot va començar de manera molt política, molt correcta, però de sobte un devia dir-li a l'altre alguna paraula que no li va agradar i es van començar a insultar cordialment: dos nens a la televisió davant milions d'espectadors; dos nens a qui mai ningú no els ha dit «no». No cal dir que la sessió es va suspendre i la retransmissió es va interrompre. Ja veuen quin nivell del debat polític tenim avui: els debats no tenen cap contingut informatiu i als qui hi participen no els reca d'insultar-se i retreure's fets i faltes, amb l'única finalitat de col·locar l'interlocutor en situació d'incapacitat de seguir el debat.

Quines llibertats hem d'esperar en el futur? D'entrada, hi ha una confusió entre les regles i els valors. Si els valors són immutables, com la justícia, la igualtat, o el rebuig de la violència, no cal dir que la llargada de la barba, el color del vel o el vel mateix queden fora d'aquest àmbit. I el pitjor és que si l'estat no domina l'islam institucional, no hi ha possibilitat de pacte social. I, tanmateix, la qüestió de la condició femenina segueix essent de primer ordre.

CONCLUSIÓ

Potser els he embarcat en moltes qüestions que no els eren familiars. A tall de conclusió, voldria recordar que, efectivament, l'islam ha estat portador de llibertat.

L'islam va portar la llibertat i la igualtat política i social, però avui ningú no intenta recuperar aquests espais.

La religió ha de ser un assumpte de consciència i no de regles o de sancions jurídiques. Com diu Mohammed Charfi, antic ministre d'Educació Nacional de Tunísia i avui un lliurepensador absolutament marginat de la societat per haver escrit el llibre *Islam i llibertat*, «la religió té com a objecte la pau de l'ànima, i el dret la pau social».

A aquesta qüestió s'hi afegeix un veritable problema de societat: la teoria sobre el que és políticament correcte i l'existència d'un salt de discurs entre la teoria i els fets. Els estats han demostrat la seva versatilitat en la governança. Però practiquen massa el sistema d'aliances. I, a més, la voluntat del príncep com a mode de governança pot fer-nos témer pel nostre futur. Dit d'una altra manera, les dones musulmanes podem perdre tots els drets que vàrem guanyar amb penes i esforços en virtut d'una sola decisió política del príncep. Avui, davant la feblesa dels estats en la defensa dels drets de les dones, no hem de dubtar a sol·licitar l'ajut de les ONG per intercanviar informació, llançar crides a la solidaritat i denunciar les violacions dels drets humans. Tinc un gran sentiment de responsabilitat i també de culpabilitat quan reflexiono sobre aquestes qüestions. Formo part d'una generació de dones que vàrem néixer l'endemà de la independència de Tunísia. Vaig escoltar molt, vaig participar molt i vaig viure molt intensament les històries de les meves ties i de les dones del meu entorn que varen lluitar per la independència. Potser és per això que he estat sempre molt motivada per al combat de la ciutadania, de l'home i de la dona, perquè no crec que pugui construir-se una societat dels uns contra els altres, sinó que l'han de construir tots junts. I trobava que el millor espai per construir la societat tots junts era des del dret de la família.

Malauradament, aquest diàleg s'ha trencat. I aquesta ruptura s'ha produït per manca d'espai: no hi ha espais de llibertat als nostres països. El diàleg entre generacions, que havia de desenvolupar-se i prolongar-se fora de l'estat i del partit únic, ja no existeix. És d'aquesta ruptura del diàleg que sorgeix el vel entre les noies més joves, el refús de les lleis de la república i la reclamació d'un dret musulmà. I què podem pensar d'aquestes noies que manifesten per tot arreu la seva adhesió a la religió i als seus dogmes? La meva resposta és que aquestes noies ens fan saber la seva voluntat que, a partir d'ara, ja no se sotmetran ni a les lleis de l'estat ni acceptaran el funcionament d'una república que ens féu ciutadans. M'he plantejat moltes qüestions des del retorn a l'aplicació de la llei islàmica i he mirat de comprendre. He comprès que les meves conciutadanes i jo no hem sabut transmetre el missatge a les generacions més joves. I, en canvi, jo sí que vaig rebre bé el dels nostres grans, dels quals vàrem portar orgullosos la flama.

També crec en el diàleg entre les religions, i em sento propera als intel·lectuals que el reclamen des del terreny de la filosofia. No perquè sigui un terreny neutre, sinó perquè ofereix l'avantatge immens de poder tractar el conflicte d'idees sense necessitat de tractar el conflicte de creences. Hom neix musulmà: no ens convertim en musulmans sinó que naixem musulmans. Si el pare és musulmà, ets musulmà. Hom neix jueu: la mare és jueva, el nen és jueu. Al vostre país, majoritàriament catòlic, no coneixeu aquest

problema perquè vosaltres entreu a la vostra religió a través del baptisme, després de la comunió, i després de la confirmació. S'hi entra com s'hi pot sortir. A la religió musulmana i a la jueva no s'hi entra ni tampoc s'hi surt.

Ara sotmeto aquestes idees a la seva reflexió. Pel que fa a mi mateixa, he pres la determinació de posar l'islam a la meva modernitat i he abandonat l'idea de modernitzar l'islam. Moltes gràcies per la seva atenció.

COL·LOQUI

PREGUNTA: Podríeu explicar el que heu dit sobre ser musulmà («hom no hi entra, hom hi neix, musulmà o jueu»)? Quina és la diferència (perquè sent catòlica d'origen no ho entenc molt bé)?

LBS: A la religió musulmana no hi ha entronització, no hi ha cap procediment que us converteixi en musulmans. N'hi ha prou que el vostre pare ho sigui. La religió es transmet, com tota la construcció familiar. Tot es transmet per la filiació paterna. La cristiandat no procedeix així. Els recomano un llibre escrit per un musulmà molt contestatari –res a veure amb mi– sota el pseudònim «*Le fils des feuilles*» per explicar «com vaig deixar la religió musulmana». De fet, segueix el camí de dir «deixo aquesta religió», sense aportar la demostració de com fa el camí, perquè hom hi entra naturalment, però no en surt.

PREGUNTA: En realitat, jo voldria fer dues preguntes: quin ha estat el paper de la dona tunisiana en la lluita pels seus drets? I la segona és la següent: la dona musulmana és qui dona l'educació als fills en tots els àmbits, la que se'n fa càrrec des dels primers anys de vida. No seria millor que comencés a lluitar ja des d'aquest àmbit i els inculqués ja un laïcisme que després ells poguessin revertir a la societat musulmana? Alguna cosa així com una quinta columna de la dona des de la base?

LBS: Les dones tunisianes van lluitar per la independència, i van aprofitar el moviment de lluita per la independència en el moment de la colonització per exigir els seus drets. Van contribuir a crear un sistema escolar força desenvolupat i un sistema de salut arcaic però d'un cert mèrit. Van crear associacions femenines, principalment de solidaritat, amb caràcter social, i van lluitar per treure's el vel. Les dones van participar fins i tot en el moviment sindical, i una dona com Habiba Manchari l'any 1928 es va presentar en una reunió d'homes i va demanar la paraula traient-se el vel. De fet, aquesta lluita de les dones la trobem en tots els països àrabs. Però per obtenir els seus drets hi van haver de contribuir homes –sortosament la societat no és feta només de dones– i un home va haver de decidir que el dret seria així i no d'altra manera: em refereixo a Habib Bourguiba, que deu conèixer ja que fou el primer president de Tunísia. No els volia

citar a la conferència tot allò que han d'haver sentit tantes vegades i que fa que al final ningú ja no s'ho escolti. Quan es parla de Habib Bourguiba es parla de drets de la dona. Habib Bourguiba va tenir el mèrit extraordinari d'haver forçat l'adopció d'un Codi de l'Estatut Personal modern, però no laic (i això és important). I el president que el va succeir, Ben Alí, segueix en aquesta línia. Cal dir que té tres filles d'un primer matrimoni i dues d'un segon. Aquesta és la nostra sort. Amb cinc filles, hom pot estar tranquil. Però, veuen el problema? Depenem sempre del fet del príncep. Avui a Tunísia la dona viu com a Europa als anys seixanta o setanta. Vàrem tenir la llibertat d'interrompre l'embaràs abans fins i tot que a França: l'endemà de la independència calia lluitar contra la natalitat excessiva i Bourguiba va instituir l'avortament, fet que va causar un escàndol a tot Europa (a Itàlia, a França i, per descomptat, a Espanya).

La segona qüestió es refereix més a tot el món musulmà en general i no tant a la societat tunisiana. Per transmetre una educació cal que un mateix hagi estat educat, i estem parlant de dones que viuen en l'analfabetisme, que viuen en la por i en l'exclusió. Els fills els són donats i arrencats a voluntat del pare, un pare que, de vegades, gestiona una situació polígama. No vull generalitzar, perquè per viure en societat estem obligats a conciliar, per descomptat. I no tots els homes són tirans, sortosament. Però, saben per què a les dones del món àrab els agraden tant les joies i van sempre tan enjoiades? Per què veiem tot aquest or quan anem a l'Orient Mitjà? Doncs bé, perquè és tot el que la dona té. De vegades, succeeix que algunes dones s'assabenten que han estat repudiades anant de visita a casa de la seva mare. I ser repudiada vol dir no poder tornar a entrar a casa seva. El repudi no permet la reivindicació de cap estatut, de manera que quan surt de casa la dona s'enduu les seves joies, s'enduu la seva casa, els seus únics béns. És clar que no generalitzo, si vostès avui em miren i es fixen en mi poden dir: però de què parla, aquesta dona? Certament no vivim en el conflicte, però vivim en les concessions permanents. Aleshores, quan a partir d'ara vegin tots aquells joiers i aquells àrabs, principalment dels països del Golf, comprant joies a tort i a dret comprendran de què es tracta: que l'home no obtindrà els favors de la seva dona si no és amb una joia i que la dona no sortirà de casa sense aquella joia.

Pel que fa a l'educació en particular, el combat que estem plantejant ara consisteix a explicar que l'altre no és l'enemic.

PREGUNTA: Jo no he entès gaire quan ha parlat del tema del repudi: podria explicar en què consisteix el repudi i què suposa per a la dona?

LBS: Estic encantada que no ho hagi entès gaire, perquè és la nostra lluita permanent. El repudi és la decisió d'un home casat envers una dona i que consisteix a dir que ja no la necessita. Ho podríem resumir com un «adéu i gràcies». No cal que estigui motivat, i tampoc no requereix indemnització. És a dir, un home pot passar una nit fabulosa amb una altra dona, pot haver fet un viatge, o pot haver tingut una indignació i llevar-se un matí i repudiar la seva dona. Evidentment, només els problemes econòmics fan reflexionar l'home: no és fàcil de repudiar una dona, trobar-ne una altra, en fi, com també són els pro-

blemes econòmics els que solen posar fi a la poligàmia. Això és el que denomino «la bona voluntat del príncep», ja que el repudi no és res més que això. Per descomptat, al darrere hi ha tota una història que seria una mica massa llarga d'explicar, una història del perquè existeix, però és l'espasa de Dàmocles damunt el cap de les dones.

PREGUNTA: M'agradaria sentir la seva opinió sobre l'intent que hi ha a França de legislar contra el fet que les dones duguin el vel.

LBS: No he criticat els francesos perquè són un poble meravellós i ens ajuden molt en el debat d'idees, tot i que el darrer viatge de Chirac fos per a nosaltres un veritable fiasco. Però França té una sort enorme de la qual no vol adonar-se: té, i em sembla que és l'únic país a Europa, una llei sobre el laïcisme. Una llei que diu de manera molt clara: aquí hi ha les lleis de la república i aquí hi ha la religió. Cadascú guarda les seves ovelles, i les ovelles estan ben guardades. Al costat d'això cal no oblidar que França és un país de llibertat i, com tota persona que obre massa el debat, i dic massa, va pel camí de deixar-se endur per les minories musulmanes. I si obre el debat ignorant la seva sort, corre el risc de caure en un parany enorme. França té una llei que refusa aplicar. Si es vota una llei sobre el vel, de seguida veuran una altra llei sobre les relacions mixtes, sobre la piscina (hi ha el problema que moltes noies no van a la piscina perquè despullar el cos no es correspon amb l'islam), sobre els hospitals (les dones musulmanes no voldran ser ateses per metges homes), etc. És a dir, es tracta d'un debat que ha estat obert allà on no hauria d'haver estat obert. El vel és un missatge molt clar d'aquestes dones, un missatge de refús de les lleis de la república. El meu coneixement del dret musulmà i del dret francès em fa dir: «senyora o senyoreta, vostè no aplica les lleis de la república, vostè només accepta el dret islàmic, no diré que surti de la societat, però tregui's aquest vel». El vel hauria d'estar prohibit en compliment de la llei de 1905, que té el privilegi de ser una llei clara i neta. Estic totalment en contra d'una llei que obrirà un debat en altres àmbits, i els francesos en són experts. Veurem filòsofs, polemistes o periodistes que diran: «Ah, una llei sobre el vel!, estem a punt d'excloure els musulmans de la societat francesa». Crec que si es parla massa s'acaba parlant en el buit. I tinc molta por d'aquesta llei. Darrere aquesta llei hi ha la idea que França té por de ser condemnada per la Unió Europea. Aquest és un altre debat.

PREGUNTA: Fa uns mesos vaig llegir un article que explicava que, en el cas dels estudiants algerians, les noies tenien un percentatge d'estudis universitaris i professionals acabats molt més elevat que el dels nois. Això també es dona a Tunísia?

LBS: No conec les xifres exactes per dir-li si hi ha més dones historiadores, però li puc dir que les dones van a l'escola tant com els homes i que, en canvi, i d'això n'estic segura, el nivell escolar de les noies és millor que el dels nois, i molt sovint llegim articles a la premsa que diuen: «aquest any el premi presidencial ha estat atorgat en tal

domini a la senyoreta tal i el tal altre a la senyoreta tal». El darrer premi d'agronomia es va concedir a una noia que va tenir el privilegi d'anar a estudiar als Estats Units gràcies a aquest tipus de premis. Sí, és molt freqüent.

PREGUNTA: Des del punt de vista d'un persona musulmana, podria dir-me quin creu que és el fet històric que va suposar que l'integrisme, o aquesta essència de l'islam diguem-ne més tradicional, retornés a unes societats musulmanes que havien obert anys enrere una via al laïcisme. D'altra banda, el fet que comentava que les dones renunciïn a part dels drets que aconseguiren en països com Tunísia per acollir-se al dret musulmà, no pot ser un mecanisme de defensa davant del fet que la seva cultura, els seus costums, es veuen amenaçats des de fora, per exemple des d'Occident? És com si haguessin de renunciar a ser dones per ser musulmanes, per dir-ho així?

LBS: Aquí hi ha diverses preguntes en una sola. La primera té a veure amb el que vostè i jo també anomenem la regressió de les societats islàmiques. És incontestable que les societats islàmiques, i àrabs en particular, vivien en una hibernació total. Es desplaçaven entre si, es vivia entre si, amb la convicció suprema de la cultura àrab i musulmana de ser la millor. És una certesa adquirida entre els musulmans de creure's els elegits de Déu. Un dels signes d'agraïment que hom pot fer a un home musulmà és dir-li: «*teslam*», és a dir, «que esdevinguis musulmà». Com si us diguessin: «salut!». Fins i tot jo ho he dit alguna vegada i m'he sorprès a mi mateixa fent-ho, però a força de sentir-ho... Evidentment, hi ha un fenomen cultural que crea aquesta resistència. Però a l'origen de la regressió hi ha el moviment de colonització i el posterior de descolonització, tots dos amb un impacte enorme. No hi ha colonització que s'hagi fet sense dolor, com no hi ha cap descolonització que no s'hagi fet amb aquest mateix dolor. Prenem el cas de Tunísia. Tunísia és un país berber envaït pels àrabs, administrat pels turcs, que traspassen després l'administració als francesos, i que l'any 1957 desperta i es demana: «qui som, finalment?». En aquest moviment de descolonització hi havia el moviment feminista, que va lluitar per l'alliberament de la dona, però aquestes dones –i el lema d'aleshores era ben clar– no volien perdre la seva arabitat, la seva religió. Elles, com he dit abans, van contribuir a crear les denominades escoles musulmanes, i les noies no anaven a l'escola dels joves colons (era rar que les noies anessin a les escoles dels colons; calia realment que el pare fos al govern, o que tingués relacions o conviccions particulars). Hi ha, per tant, un moviment d'autenticitat a la base que Europa mai no ha mirat de cara. Això per una banda.

En el moment que es crea el moviment de resistència de les dones sorgeix, també, el moviment integrista. I al moviment integrista cal referir-s'hi pel seu nom: és feixista, totalitari. El moviment integrista és la politització extrema de l'islam. Els europeus no volen anomenar les coses com són per por que els titllin de racistes o d'extremistes. Però l'integrisme, per mi, que sóc musulmana, és una expressió totalitària. Expliquin-me on es refereix l'Alcorà a aquesta suposada lluita suprema entre l'home i la dona. Mirin el problema del vel: si fos tan clar i simple com això, hi hauria un vel comú per a totes les dones.

Doncs bé, si es desplacen d'un país a l'altre veuran que no n'hi ha dos d'iguals, i cadascú desenvolupa la seva teoria, la seva moda, etc. Certament, hi ha una autèntica resistència local, això és innegable, i sí, és una regressió, però diria que una regressió en sentit psicològic (és a dir, de vegades cal anar enrere per avançar). Però, en canvi, hi ha absència de democràcia en aquests països –no es pensin que només vostès tenen presidents en el poder durant més de vint anys. Quin país creuen vostès que vol el mateix president durant vint-i-cinc anys? Cal ser boig per acceptar el que acceptem: som societats on és molt cansat viure-hi, és molt cansat escoltar cada dia el mateix. Jo tinc un despatx d'advocats i he prohibit que hi entrin diaris, i quan me'n vénen a vendre els dic que el metge me'ls té prohibits. Mentre tinguem la complicitat d'un món que accepta que aquests països han de ser governats durant una pila d'anys pel mateix bon home que ja no té res a dir, és evident que aquests països no podran avançar. Vostès em donen una possibilitat inaudita, aquest vespre, de parlar així, lliurement. Aquest vespre farà que no prengui cap medicament durant un mes... No en prenc, no pateixin, però és per dir-los com n'és d'important.

PREGUNTA: És possible la modernització de l'islam. Vostè ha dit que defensa aquesta modernització, però com podria aconseguir-se?

LBS: Una tasca ingent. En primer lloc, jo no he dit que volgués modernitzar l'islam, sinó posar l'islam en la meua modernitat. No és el mateix. En segon lloc, a quin islam ens referim. Modernitzar la fe o la religió és impossible. Modernitzar la política és difícil? estem en situacions de bloqueig. Però aquí, en canvi, cal actuar. La cultura i la civilització, malauradament, segueixen la governança, i no es pot escriure el que un pensa. No es pot fer el que un vol. Han pogut veure els talibans destruir monuments històrics. Es pot modernitzar l'islam en nom de la destrucció d'una imatge? El mateix pel que fa al Museu de Bagdad: aparentment hi havia molta gent interessada pel que hi havia a dins. Estic convençuda que totes aquestes obres apareixeran al mercat d'art.

PREGUNTA: L'islam podria basar la seva modernització en la separació de la religió i la llei?

LBS: Aquesta mateixa qüestió es va plantejar no fa gaire en un programa a Al Jazira. Em diran que només em miro això, però és que és l'únic espai que ens queda. Li van fer a un cap de tribu d'Iraq. La seva resposta va ser: «Ah sí?, això es fa? Si això és impensable...». Jo no crec que aquest sigui el problema essencial. El problema essencial passa per més democràcia i més participació ciutadana. Aquesta conferència que els acabo de donar sobre la dona al nostre món també la podria fer sobre l'home al nostre món i, sobretot, sobre els adolescents, que es troben en una situació catastròfica. Vosaltres els veieu aquí, amb aquesta immigració salvatge. Tot passa per aquí, cal que us convenceu que tot passa per aquí.

ISLAM I EDUCACIÓ

Sílvia Carrasco